

Sistematsko-didaktički uvod u filozofiju.*

Prof. Dr. S. Zimmermann.

I.

1. Da odredimo (definiramo) značenje »filozofije«, treba da potražimo organsku njezinu vezu s onim, čime ima nešto zajedničko (per genus proximum).

a) Po vulgarnoj upotrebi označuje riječ »filozof« čovjeka, koji znade nešto posebno i više od drugih ljudi; koji imade svoje izvjesne nazore o svijetu i izvotu, pa već i onaj, koji bistro i kritički misli.

b) Uzmemo li u obzir ono znanje, koje predstavljaju poznata naučna područja, pita se: gdje je ona njihova granica, na kojoj se dodiruju sa filozofijom, t. j. kako dolazi pojedini naučenjak do toga, da otpočne filozofirati? — Nazovemo li »prirodom«, kako je uobičajeno, samo fizički ili materijalni svijet, očito je, da svaki prirodonaučenjak ostaje na vlastitom naučnom području, dogod se interesira za pojedinačne prirodne pojave (ili za neku njihovu vrstu), ispitujući im posljedice i stanovite uvjete postanka. Fizičar, kemičar, astronom... bave se dakle nekim događajima ili zbivanjima u prirodi, ispitujući njihove uzajamne veze t. j. nužne načine (zakone) postanka i razvitka. Svaki prirodonaučenjak kao takav gleda samo na izvjesni

* Povod je ovoj raspravi dao referat, koji je držao R. Garrigou-Lagrange na »tomističkom tjednu« rimske Akademije sv. Tome (u novembru 1923.; isp. »Acta Hebdomadae Thomisticae« pp. 241.—260. i »Revue Thomiste« Ann. 1924. Jann.-Févr. pp. 18034: »Dans quel ordre proposer les sciences philosophiques«). S tim je u savezu polemičku raspravu donio feiburški »Divus Thomas« 1925. Juni pp. 185.—204. i nastavak. — Tema je zapravo dvostruka: o sistematskom rasporedu filozofijskih područja i o didaktičkom uvodu u filozofiju; oba sam dijela spojio imajući u vidu školske potrebe.

fragmenat prirode, kako se njegovu istraživanju pojavljuje: on je u o p s e g u naučnog zanimanja omeđen na neki dio prirode.

Osim toga je važno još da se istakne i sam postupak u prirodonaučnom istraživanju. Prirodnoznanstvenjak ispituje fizički svijet (prirodu) ne samo koliko ga sjetilina opaža ili koliko mu se sjetilno pojavljuje t. j. ne samo putem sjetilnog iskustva, nego nadovezuje na svoja opažanja razmišljajući o njima; to će reći, on iz opažanja (iskustva) izvodi, zaključuje, i tako pomoću misaone (logičke) obradbe dolazi do novih spoznaja o prirodi. Opažanje i mišljenje zajedno tek dovode do znanstvenog znanja o prirodi. Čovjek dolazi svojim razmišljanjem na osnovu iskustva do raznih pitanja, a jednako svojim razmišljanjem i do takovih odgovora, u kojima je sadržana spoznaja prirode u koliko ona i prehvata (transcendira) samo iskustvo. Vidjeti je to i na jednostavnim primjerima: kad se iz opažanja izvodi (misaono dokazuje) oblik i kretanje zemlje, kad astronom računanjem iz neke pojave dokaže postojanost nebeskog tijela, koje nije dotada još opaženo.

Mišljenjem može prirodonaučenjak da se uzdigne iznad svojega naučnog isječka prirode i da se stane zanimati u n i v e r z a l n o za sveukupnu prirodu u svim njezinim pojavama i zbivanjima. Kako ga je prije na mišljenje poticalo opažajno znanje (iskustvo) u toliko, da nastoji saznati i povrh opažanja nešto u samoj prirodi, sada se pita općenito o prirodi: koje su prostorne i vremenske granice materijalnog svijeta, šta znači prostor i vrijeme, kako je konstruiran pojavno-materijalni svijet (priroda), otkuda uopće sve gibanje u svijetu? i t. d. Po ovim bi se pitanjima htjelo o svima stvarima saznati potpuno: šta su one po svome postanku i po svojoj naravi t. j. upoznati iscrpivo i z a d n j e faktore svega što god je nešto (= biće). Takovo je gledište sada sasvim drugo, nego što ga je prirodonaučenjak kao takav zastupao, i to novo gledište jest f i l o z o f s k o.

c) I u h i s t o r i j i filozofije obuhvata njezine prve početke ono razdoblje prirodnih nauka, kad su prirodonaučenjaci stali promatrati cjelinu prirode, zanimajući se za posljednje elemente (počela) njezine sastavbe i postanka.

d) Napokon nas na taj put navodi i n o m i n a l n o objašnjenje »filozofije«. Tražiti »mudrost« znači težiti za potpunim ili savršenim znanjem svega što god jest; a potpuno spoznajemo

stvari, kad znademo ne samo šta su svaka za sebe (= njihovu narav), nego kad znamo i njihovu provenienciju, sve njihove relacije bez ograničenja t. j. ona zadnja tvorna počela (= uzroke), na koja se svodi egzistencija i postanak svih stvari i zbivanja. Zato možemo reći s Aristotelom, da je filozofija sustavna cjelina obrazloženog znanja (= znanost) o svim stvarima (= objectum materiale) s obzirom na (— objectum formale) prvotna (gledeći na same stvari, a posljednja u tečaju našeg saznavanja) počela (principe) i uzroke.

2. Filozofija je neko znanje. A što znači »saznavati«?

Spoznavati (saznavati, upoznavati, sticati znanje) znači uvijek nešto shvatiti (auffassen, apprehendere). Jer »ja spoznajem« time, da nešto t. j. spoznajni objekat ili predmet (— ono što je »metnuto pred« moje shvaćanje) postane na neki način i po meni prihvaćeno. Taj elementarni doživljaj ne podnosi jednostavnije definicije, nego ćemo spoznajno doživljavanje kao pojavu naše svijesti objasniti promatrajući razne doživljaje.

a) Mi spoznajemo opažajući pomoću naših sjetila (osjetila, die Sinne, na pr. vidno, slušno...); to je sjetilno opažanje (sinnliche Wahrnehmung, perceptio). — Opažati mogu ne samo one predmete, koji mi sjetila (sjetilne organe) podražuju (aficiraju) i u koliko ih podražuju, nego opažam i ono što »ja« doživljujem u svojoj svijesti, kad se na pr. radujem, nečega sjećam, nešto odlučujem... To je opažanje neposredno (jer ne biva posredovanjem sjetila) ili unutarnje (jer mu predmeti nijesu prostorno izvan svijesti) ili usebno (jer njime opažam ono, što se »u meni« događa). — Obično na jednom predmetu mnogošta opažam, na pr. za stol, da je četverouglast, velik, tvrd i t. d., a svaki sastavni dio kod opažanja sâm za sebe uzet zovemo zamjedba. Ako ne gledamo na njenu objektivaciju, t. j. ako ono što zamjedbom shvaćamo, ne lokaliziramo ili ne projiciramo na objekat, onda ovako uzet najelementarniji dio opažanja zovemo osjet (oćut, Empfindung, sensatio; čini se, da je bolji izraz »osjet«, nego »oćut«, već zato jer su lakše jezične pretvorbe na pr. osjetljiv, empfindlich, osjetan, Empfindungs-). — Sasvim jasno i razgovjetno opažanje zovemo »z o r« (Anschauung).

b) Sjetilno je opažanje uvjetovano utjecajem nekog predmeta na sjetilo. Saznavanje je sada u primarnom stadiju. Jer sad prelazimo u sekundarni stadij — a to je predočavanje (Vorstellung) t. j. shvaćanje objekta, koji već ne utječe na sjetilo. To znači, da je nekoć opaženi objekat reproduciran (reprezentiran). I ovdje možemo razlikovati kompleksno shvaćanje (= predodžba) i elementarno t. j. samo pojedini sastavni dio predodžbe, a to je pomisa o. (Predodžba« može da označuje reprezentaciju sjetilno opaženog objekta i neposredno opaženog doživljaja na pr. nekoć usvijesno opažene boli, kojanja, nade... Prema tome su neke predodžbe »sjetilne ili izvanjske«, a neke su »unutarnje«).

Ono, što se nalazi u opažanju i predočavanju t. j. ono, što opažam resp. predočujem o nekom predmetu, zovem »sadržaj« opažanja resp. predočavanja, a ova spoznajna zbivanja »funkcije«. Opažaji (= rezultat opažanja) ukupno sačinjavaju predmet »iskustva« ili empirije (Erfahrung, experientia).

c) Je li mi spoznajemo samo na taj način, da opažamo ili da si nešto predočujemo? Mi možemo shvatiti neki predmet ne onako, kako je predodčen, nego upravo s obzirom na neko njegovo određenje. Ovako shvaćeni objekat, u koliko je shvaćen, zovemo pojam (sadržajno!); a »pojimanje« označuje one jastvene (psihičke) funkcije, iz kojih pojam rezultira.

Imajući gotove pojmove, možemo s kojimgod »intendirati« ovaj ili onaj objekat t. j. možemo pojam »upraviti prema« objektu ili ga staviti naprama njemu, određujući taj stanoviti objekat. Shvatiti objekat s pojmovnim određenjem znači razabrati snošaj između objekta i tog pojma. Ovako postavljeni snošaj između objekta i pojmovnog određenja, kojim intendiramo objekat, te ga o tom objektu predičiramo, zovemo s u d. Pojmanje i sudenje sačinjava »mišljenje«.

d) Prirodoznanstvenjak svojim mišljenjem, a na temelju sveukupnog svojeg opažanja (= iskustva), upoznaje prirodu. Njegovo znanje nije samo empirijsko, u smislu »sjetilnog opažanja«, nego je i misaono t. j. transcendirira (prehvata) samu empiriju; ali prirodoznanstveno znanje uzima se kao »empirijsko« u širem smislu: da obuhvata i mišljenje zajedno s opažanjem, te samo u opsegu opažanja. Niti prirodonaučenjak se

dakle ne zaustavlja kod samog opažanja, nego svoje misaono iskustvo razrađuje i izgrađuje, pa je zato »naučno iskustvo« misaono — i baš u toliko znanstveno (wissenschaftliche Erfahrung), koliko je logičkim (misaonim) metodama i dokaznim aparatom provedeno.

Podalje ćemo doći do pitanja: da li saznavanje može transcendirati i naučnu empiriju t. j. ima li i »metempiričke« spoznaje? Ova bi spoznaja imala da obuhvati (da se odnosi na) takovo nešto (= predmet spoznaje), što transcendiraju samu prirodu (physis, kao predmet empirije), te je eo ipso »metafizički« predmet. Zato se izraz »metafizički« (u objektivnom smislu) uzima promiscue za metempiričan (u subjektivnom smislu).

3. Štogaod »opažamo«, nije tek umisljica (Einbildung), nego je zbiljsko ili realno. Napomenuli smo do sad samo sjetilno opaženu zbiljnost t. j. one stvari (predmete), koje se pojavljuju sjetilnom opažanju, te po tom i sačinjavaju t. zv. sjetilno iskustvo. Osim sjetilnim (posrednim) opažanjem mi i neposrednim (usebnim, intuitivnim) opažanjem saznavamo za zbiljske događaje, i to za one, koje jastveno doživljujemo; tako neposredno opažam, da sada doživljujem gledajući, slušajući, razmišljajući, sjećajući se, želeći, odlučujući i t. d. Neposredno opaženi doživljaji sastavljaju neposredno iskustvo ili svijest. Usvijesni događaji zovu se i psihički.

a) Uzmemo li da je »priroda« sve štogaod opažamo, očito je da ćemo i psihičke pojave smatrati sastavnim dijelom prirode. Po tom bi psihologija spadala u prirodne nauke. Dakako samo empirijska (= pažljivim opažanjem ili iskušavanjem t. j. promatranjem stečena) ili eksperimentalna (= stečena takovim promatranjem, gdje promatralac uvjetuje nastanak i razvitak psihičkih događaja) psihologija, dočim će svakako k filozofiji pripasti onaj dio psihologije, koji ima zadatak, da potraži zadnji uzrok (dušu) psihičkog zbivanja — a to je spekulativna (metafizička, strogo filozofijska ili racionalna) psihologija. — Filozofijsko istraživanje makrokosmosa sačinjava područje kozmologije. — A napokon će filozof nastojati, da odgovori na pitanje: da li eksistira biće, koje ni o kome drugome nije zavisno, nego samo o sebi postoji, t. j. Bog? Taj filozofski djelokrug zovemo teodiceja.

— Sva ova tri dijela filozofije ispituju realni bitak (to esse), koji ne samo da nije sadržan u iskustvu t. j. ne samo da ga de facto ne opažamo, nego je i nemoguće ikoje opažanje o tom bitku (Božjem, dušinom i o zadnjim principima tjelesnog svijeta). Zato kažemo, da takav bitak transcendirira empiriju, on je metempiričan ili metafizičan; a filozofiju o njemu zovemo metafizika.

Filozof postaje metafizičar potražujući zadnje realne principe (počela) za materijalni i duševni svijet kako se u cjelini njegovu opažanju pojavljuje. Što znači »tražiti počela« svih stvari (= realna počela)? Činjenica je, da opažene pojave, koje u svojoj sveukupnosti sačinjavaju svijet (materijalni i duševni), nastaju, da postaju i prestaju, da ono, što je u mogućnosti postaje zbiljsko, što je neodređeno postaje određeno: dakle, da je sav pojavni svijet u svojim sastavnim dijelovima ovisan; i to ovisan koliko gledamo na samu stanovitu narav stvari (= predmeta, uzevši u najširem smislu za sve ono, o čemu možemo znati) ili na postanak resp. prestanak stvari (= događanje, zbivanje). Sve ono, od čega zavisi zbivanje i narav (bît) stvari, zovemo stvarna počela. Filozof dakle od onoga što je »metnuto pred« naše iskustveno opažanje — a to je materijalni i duševni svijet — polazi dalje, interesirajući se za neiskustvene veze (snošaje) ovisnosti; on u pojavnom (opažajnom) svijetu traži osnova (temelja) za takove snošaje, koji bi ga doveli do spoznanja nepojavnih principa: i u toliko je filozof metafizičar.

b) Svakako je metafizika, napose teodiceja, glavni dio filozofije. To je prva filozofija, kaže Aristotel. Ali je lahko umah vidjeti, da to nije sva filozofija. Jer već samo pitanje: je li moguće, da štogod metafizički saznajemo, znači posebno filozofsko pitanje; zato »filozofijsko«, jer omogućuje ili opravdava samo filozofijsko saznavanje. Navedeno se pitanje proširuje u formule: šta je sve u spoznaji sadržano (»ono, što« spoznajemo) i koja je vrijednost (istinitost) spoznaje? To su pitanja nauke o spoznaji i njezine kritike.¹ — A i tima se

¹ Nauka o spoznaji (Erkenntnislehre, — theorie) uzima u obzir (logičko-psihološki) spoznajnu konstrukciju i njezine izvore (quaestio facti), a kritika spoznaje ocijenjuje spoznajnu vrijednost (quaestio juris) t. j. jamstvo ili kriterij (zato se i zove »kriteriologija«) za sigurnost

opet pitanjima ne možemo baviti bez poznavanja empirijske psihologije, barem u onom njezinom dijelu, gdje analizira spoznajnu svijest. Zato organički treba da i empirijska psihologija spada u filozofiju. [Psihologija ima zadatak da psihičke događaje ili pojave (jastvene doživljaje) opiše i da ih genetički objasni. Nauka ili teorija spoznaje proučava same sadržaje (ili predmete) spoznajnih doživljaja; a kritika spoznaje pita za sadržajnu vrijednost. Po svom deskriptivnom zadatku psiholog će uzeti doživljaje, kako se pojavljuju njegovom opažanju ili iskustvu; pa zato se taj posao zove empirijska ili fenomenološka psihologija. Po svom eksplikativnom zadatku prelazi psiholog empiriju, i eo ipso postaje metempiričar ili metafizičar.] Dakako da je potrebno poznavati i logiku, koja upućuje u pravilno mišljenje. — Čim se opet ispostavi, da je sa

i istinitost (zato »aletologija«) — u čemu upravo i sastoji obilježje (znanstvenog) »znanja« (episteme) za razliku od mnijenja (doks). Izraz »noetika«, čini se, bolje je da označuje samo nauku (a ne i kritiku) o spoznaji, i to napose o misaonoj (razumskoj, *νοῦς*, *νοεῖν*); dočim bi izraz »gnosiologija« (a ne gnoseologija!) obuhvatao nauku o sjetilnoj i razumskoj spoznaji. Ali se opet može zastupati gledište, da pitanja sjetilne spoznaje spadaju u područje »specijalne nauke o spoznaji«, dok »opća« nauka izlaže spoznaju s obzirom na »istinu« — a takova je spoznaja misaona. Prema tome bi upravo »opća noetika« adekvatno odgovarala zadaći i cilju ove nauke; jer ovim izrazom možemo obuhvatati i »kritički« dio proučavanja spoznaje u toliko, što misaona spoznaja eo ipso izriče relaciju s predmetom, a u toj relaciji izvire problem istine. U svojoj cjelini bila bi dakle »opća noetika« teoretska i kritička.

Ako ćemo »episteme« (scientia, znanje i znanost) rezervirati upravo za znanstveno znanje, dakle samo za jedan dio »saznanja«, bolje je da čitavu nauku i kritiku o spoznaji ne nazovemo »epistemologija«, nego opća (teoretska i kritička) noetika (gnosiologija). Epistemologija proučava znanje s obzirom na stvarne uzroke i sistematiku tog znanja (Wissenschaftslehre). Ali mogu da se zamjenično rabe »epistemologija«, »gnosiologija« i »noetika«; isp. Platon, *Repub.* pg. 543, a; Aristotel, *Met.* 1031 b 6. Izrazi »spoznaja« (cognitio, Erkenntnis) i »znanje« (scientia, Wissen) mogu da se i promiscue upotrebljuju; i to kako za sjetilnost, tako i za razumnost. »Spoznaja« označuje tvornost samog spoznajnog principa (»saznavanje«, »spoznanje«); dok se »znanje« uzima kao već efektuirano stanje (Kenntnis).

»Saznavanje« (ili spoznaja) spada u okvir jastvenih događaja (Vorgänge) ili svijesnih doživljaja (Erlebnisse), kaošto su čuvstvovanje i htijenje. Doživljaji saznavanja opet su mnogostruko različiti: opažanje, predočavanje, mišljenje.

spoznajom korelativan »bitak«, koji je »metnut pred« (= predmet) spoznaje, treba da u organskoj sastavbi sa noetikom uzmemo i ontologiju, koja promatra najopćenitija određenja bitka (= kategorije). Čitava ova sistematika može u daljnjoj izgradnji da obuhvata još i druge dijelove filozofije, tako na pr. etiku, koja ispituje zadnji fundament obligacije i konačni cilj života i t. d.

II.

I. Nakon što je objašnjena definicija i divizija filozofije, treba da nastavimo objašnjavanjem »znanja« ili »spoznaje«, jer se time neposredno pripravljamo za — temelj filozofije: noetiku. Filozof se otpočima odvajati od ostalih saznavaca već samim pitanjem: što znači »znanje«? Jer oni, koji imaju razna znanja, pogotovo na pojedinim znanstvenim područjima, ne pitaju za samo »znanje« kao takovo. Pojedine znanosti (matematika, fizika, povijest...) moraju tek od filozofa naučiti sve ono, što možemo znati o znanju. Svakako je ta nauka najvažnija, jer o njoj zavisi i znanje svega onoga, čime se filozof bavi; tako da ispitujući »znanje« postavljamo temelj samoj filozofiji i drugim znanostima. Svaka se znanost nečim bavi; i po svom određenom predmetu pojedine se znanosti međusobno razlikuju. I filozofija je, rekoso, znanost, u koliko znači sastavljenu cjelinu (kompleks) raznih spoznaja o svijetu i životu, zapravo o svemu, što god je nešto (= materijalni objekat filozofije), i to s obzirom na zajednička, najopćenitija počela (= formalni objekat). Ispred filozofije i svih znanosti treba dakle da znademo: što je spoznaja.

a) Razne spoznaje ispunjaju naš svakodnevni život: već od djetinjstva kroz razne škole prolazeći mnogošta smo spoznali u raznim naucima, kao u fizici, matematici i t. d. I kad kažem: ovaj stol je četverouglast, spoznao sam nešto, naine stol s obzirom na njegov izgled. Spoznajem tim, da tvrdim o nečemu (= predmet) neki P (predikat) ili neki P zanijećem t. j. da s u d i m. A jedno i drugo može da bude uvjetno, dvojbeno, a opet može da je zbiljski (asertorno) i nužno (apodiktički) sigurno. Asertorno je na pr. siguran sud, da je u ovoj sobi stol i da je četverouglast; a nužnost pripada sudu: »dva puta dva je četiri«, »cijelo je veće nego dio«. Do ovako zbiljski i nužno

sigurnih sudova, koji sačinjavaju pravo znanje ili spoznaju, dolaze pojedine znanosti mnogim proučavanjem i teškim istraživanjem; sav taj istraživalački rad sa svojim rezultatima upravo sačinjava »znanost«.

b) Napomenuli smo, da »spoznajemo« u toliko, što sudimo t. j. stanovito određenje predcirmo (priričemo) o nečemu (= objektu; jer se naše spoznaje ne razlikuju po tom što spoznajemo »ništa«, nego uvijek »nešto« različito jedno od drugoga). Spoznajemo dakle na taj način, da o »nečemu« izrekemo nešto, da tom »nečemu« prirekemo nešto i eo ipso ga odredimo: a to znači, da s »nečim« spojimo — kao predikat o njemu — stanovito određenje (Bestimmung). Sveza predikata s nečim što je »metnuto pred« moje znanje, zovemo sud. Spoznajemo dakle sudanjem ili stavljanjem u međusobni snošaj predmet i neko njegovo određenje. Tko sudi, kažemo da »misli«, pa zato mišljenjem spoznajemo. Spomenuli smo doduše, da spoznajemo također opažanjem i predočivanjem, ali u potpunom smislu i zapravo spoznajemo mišljenjem t. j. sudeći. Tek sam onda neku stvar spoznao potpuno, kad ju znam onako kako ona zista jest (= istinito znanje). I kad neistinito sudim ipak nešto sudim i eo ipso spoznajem (u subjektivnom smislu, kao svijesno zbivanje), ali ne spoznajem u objektivnom smislu, to će reći: ne shvaćam predmeta onako, kakav on jest. Sudeći o nečemu, mogu da o tome dvojim, kad ne znam, da li je uistinu tako; mnijenja sam stanovitoga o nečemu, ali nijesam siguran da je tako; napokon znadem bez dvojbe i ne samo kao da je to moje mnijenje, nego znadem sasvim sigurno da je nešto tako kao što znadem. U potonjem slučaju ovo nešto zapravo spoznajem: siguran sam, da predmet shvaćam kako je (objektivno) određen; a takovo je shvaćanje (sudeње) istinito. U najstrožem dakle smislu uzeto, »spoznaja« je mišljenjem (sudeњem) stečeno sigurno znanje o nečemu.

2. Da »opažanjem« pomoću naših sjetila koješta saznamo, očito je po tom, što djeca i životinje ovim putem stiču neka znanja. — U daljem tečaju svog razvitka čovjek »opaža« (bez sjetila, dakle neposredno!), da se raduje, kaje, boji, odlučuje i t. d., t. j. opaža usebne događaje ili doživljaje.

Samim opažanjem stečeno znanje (= iskustvo) nije još sva spoznaja. Može tkogod mnogo godina da se muči, da razmišlja i prosuđuje, dok dođe do spoznaje (sigurnog suda): Bog eksistira. Ovome sudu sav prethodni spoznajni rad (zbivanje) zovemo, za razliku od čisto opažajnog saznanja, »mišljenje«. [Da li je mišljenje po svojoj naravi različito od izvanjskog i usebnog opažanja i predočavanja, zadaća je psihologije da to ispita; za sada samo konstatiram, da nam »mišljenje« drugo nešto znači od ostalog saznanja.]

a) Kad smo spomenuli, da »mišljenje« znači »suđenje«, umah ćemo razabrati, kako je mišljenje komplicirana tvorba (činidba, akcija, operacija), koja dovodi do rezultata: sud. Vidjeti je to otuda, što je i sud sastavljena tvorina (= rezultat misaone činidbe), i to od P i S. Mi izričemo sud na taj način, da P shvatimo kao određenje onog predmeta, koji nam predstavlja S. [Sastavba P sa S je mnogostruko različna, i o tom govori logika; kaošto je njezina zadaća razmotriti sastavljenost ili međusobnu povezanost sudova, te onih pravila i općih misaonih oblika, koji otuda proizlaze: to znači, da mora logičar potražiti sve one uvjete u samom mišljenju ili suđenju, pod kojima ono može postići objektivnu spoznaju.] Sud je dakle sastavljen od spoznajnih elemenata (S i P), kojemo zovemo p o j m o v i. »Pojimati« znači: shvatiti predmet s obzirom na (fiksirajući) stanovito neko (= odvojeno, izlučeno, odmišljeno od drugih) određenje; ili: pojam je apstraktivna intencija nekog objekta.

b) Kad izreknem sud »čovjek je nešto (= biće) sjetilno — živo i za mišljenje sposobno (= razumno)«, onda izrazom »čovjek« spajam misaono značenje ili pojam o nekom objektivnom određenju, i takovo »nešto« zovemo p r e d m e t p o j m a. [Sve što je pojmljivo, jest i spoznatljivo (cognoscibile) t. j. o tome je moguće izricati sudove.]

Po tom već vidimo, da nije istovetan predmet pojma i predmet suda. Mi doduše poimamo »čovjeka« i ujedno sudimo o njemu; ali sudimo upravo s obzirom na neko čovjekovo određenje, te je prema tome »čovjek + stanovito određenje« pred-

met suda. Tako primjerice osim navedenog suda mogu da o čovjeku izreknem mnoge predikate: velik, malen, učen, krepostan i t. d. To su razna određenja, od kojih svako sa svojim predmetom zajedno sačinjava predmet suda (Sachverhalt, stvarni snošaj). Suditi znači dakle: spoznati relaciju između nekog objektivnog određenja i stanovitog predmeta (stvari); ili: sud je odredbena intencija nekog objekta.

Imajući pojmove, možemo s njima izricati sudove. Kažem »s njima«, a ne »o njima«. Doduše i pojmovi mogu da budu predmet moga suđenja. Time naime pretpostavljam, da imade predmeta, koji su samom poimanju, a po tom i suđenju, dati, postavljeni pred mišljenje. Sjetilno opažam drveće, kuće, ljude...; u sebi opažam, da se čega sjećam, da nešto odlučujem, da se nečemu nadam...; i sve to su »opaženi« predmeti, koji su kao takovi u svijesti mojoj gotovi ispred samog mišljenja o njima. Oni tek mogu da postanu sadržaj mišljenja (pojma i suda I.). Treba dakle razlikovati predmet mišljenja od samog sadržaja; jer predmet je nešto spoznajno (spoznatljivo), a sadržaj je predmet kao spoznan (cognitum).

3. Ustanovili smo, da »spoznaja« u užem smislu označuje sigurne sudove; pa zato smo o njima i o pojmovima gdješto pripomenuli. U širem smislu, kako smo već prije pokazali, obuhvata »spoznaja« i razne druge načine shvaćajnog doživljavanja, osim »mišljenja«.

a) Iz didaktičkih se obzira ukazuje sada uputnim, da sveukupnost »saznavanja« ponovno i shematski izložimo.

α) I životinje gdješto znadu, po tom što imadu sjetila, za razliku od kamena i biljke. Tako i djeca. Slijepac na žalost ne spoznaje ništa o bojama, a gluhi ništa o zvukovima; to znači, da već gledanjem, slušanjem nešto spoznajemo. Štoga vidnim, slušnim, opipnim, njušnim... sjetilom shvaćamo, kažemo da to »o p a ž a m o« (percipiramo). Kod opažanja (ovo zovemo sjetilno opažanje) uvijek »ovo nešto« opažamo (opažajući shvaćamo, simplex apprehensio), i »to nešto« metnuto je pred opažanje, pa zato ga i zovemo »predmet«, objekat opažanja. Po utjecaju predmeta na dotično sjetilo kažemo, da nam je taj

predmet prezentan. To je primarni stadij saznavanja i shvaćanja.

β) Za daljni je razvitak vrlo znatno, da možemo shvaćati predmete i kad nijesu prezentni: mi možemo reprezentirati ili reproducirati objekte; a takovo shvaćanje zovemo predočavanje ili pomišljanje. To je drugi stepen saznavanja.

γ) Fakat je nadalje, da opažene, a dakako i predočene objekte možemo shvaćati sintetički t. j. tako, da ih shvaćamo u međusobnim relacijama sličnosti, različnosti, oblika, veličine... Ovdje je saznavanje već na trećem stepenu; a samo shvaćanje zovemo misaono opažanje. Njime shvaćamo kako su pojedini objekti međusobno određeni na pr. ruža crvena i ruža bijela.

Sintetičko se shvaćanje ovdje nastavlja. Fakat je, da ja mogu neko već shvaćeno određenje (na pr. biti četverouglast, biti velik, crven...) staviti u vezu (sinteza) sa stanovitim objektom (opaženim i predočnim) t. j. da mogu određenje »upraviti« (==intendirati) objektu upravo zato, da ga odredim (na pr. ovaj stol je četverouglast, ova kuća je velika, ova ruža je crvena...). Ovakova intencijonalna sinteza shvaćenog određenja sa objektom zove se »sud«. Budući da određenje priričem (prediciram) o objektu, za to ga zovemo »predikat«, a prema prediciranom određenju objekat postaje »subjekat« suda.

Ako još malo pripazimo, lako ćemo uvidjeti, da predikativno određenje ne shvaćamo na jednaki način kao kad neki objekat opažamo (i predočujemo). Kod suda naime izričemo o S neki P na taj način, da njime odredimo S samo u nekom obziru (na pr. Petar Preradović je pjesnik, P. P. je general, P. P. je Hrvat...). To pak znači, da samim prediktom uzimam u obzir upravo stanovito neko objektivno određenje t. j. da predikatom shvaćam neko određenje oduzimajući (apstrahirajući) ga od drugih. (A tako nije kod opažajnog shvaćanja!) Na apstraktan način shvaćeno objektivno određenje zovemo pojam (misao). — Da uzmognem »apstrahirati« neko objektivno određenje, svakako treba da sam upravljen prema dotičnom objektu t. j. da ga »intendiram«, jer inače ne bih mogao razlikovati (distingvirati) određenja i upravo stanovito oduzeti. I pojam je dakle »intencija«, objektivacija (intentional = objektivierend) i to

apstraktivna intencija. Sud je sintetička intencija. Subjekt suda može da izriče opaženi i pojimani objekat. Od više sudova može da nastane sastavljeni pojam o jednom objektu. — Sve sintetičko shvaćanje sačinjava mišljenje, a njegov je cilj predikativna spoznaja objekta.

) Jednostavno psihički doživjeti znači imati usvijesno. pronalaziti kao dato ili metnuto pred svijesno znanje. Ovakovo jastveno stanje prema svojim doživljajima i usvijesnim sadržajima imade karakter pasivnosti ili receptivnosti. To su doživljaji opažanja i predočavanja. Njihovi sadržaji sačinjavaju građu, koju »ja« svijesno razrađujem, te raznim činima od recipiranih elemenata dolazim do sasvim novih načina shvaćanja ili spoznanja. Ovi čini ukupno znače »mišljenje«, i daju spontani ili aktivni karakter svijesnom (jastvenom) životu. Zajedničko im je obilježje, da idu za spoznajom usvijesnih sadržaja; mišljenje nas dakle od receptivnosti vodi k dalnjim spoznajama. To je pak moguće samo na taj način, da receptivni (opaženi i pomišljeni) sadržaji postanu »metnuti pred« mišljenje t. j. da se misaonim činima obaziremo (= reflektiram o) na receptivno doživljene sadržaje kao »objekte« — te ih napremično (relativno) shvaćamo (aufeinanderbeziehen, na pr. prostorno, vremenski, kauzalno, kao cjelinu i dijelove, stvar i svojstva, bitak i zbivanje, supstancija i akcidens...), razlikujemo, dijelove nekog predmeta razmotrimo zasebno (= analiziram o) i t. d.

Kod svakog svijesnog doživljaja na pr. kad opažam, kad se sjećam, odlučujem, radujem i t. d. — znadem, da su ovi čini u relaciji sa svojim objektima; i takove relacije jastvenih čina zovemo intencionalne relacije. Ovi intencionalni čini tvore cjelovitu povezanost usvijesnih sadržaja.

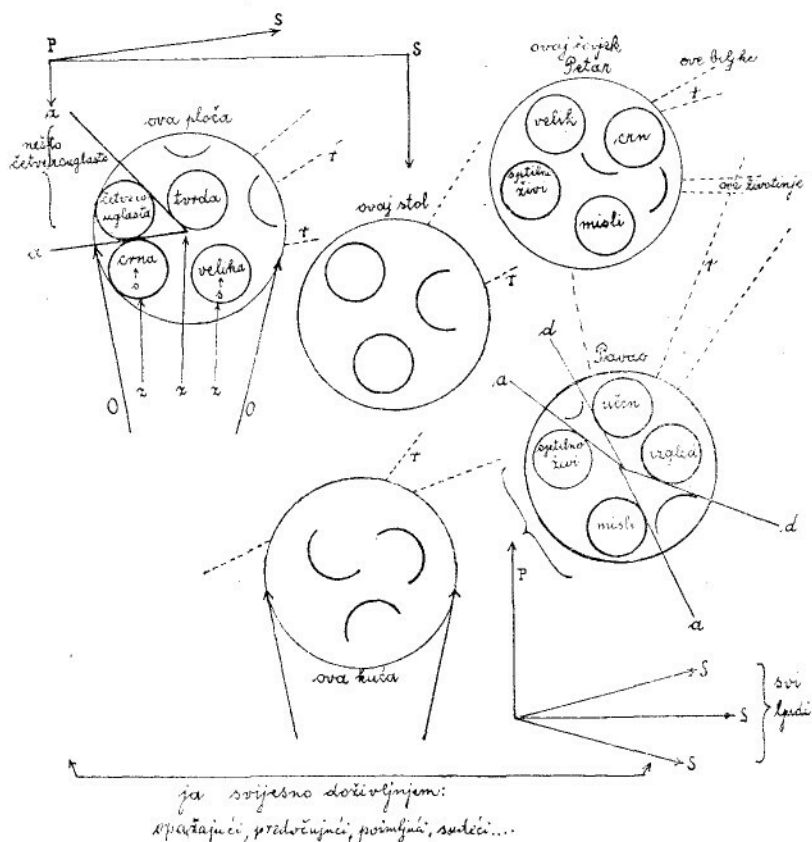
ε' Pojmovi su (sadržajno) konkretni ili opažajni (zorni, anschaulich) na pr. pojam o crvenome, četverouglastom, konju, drvetu...; apstraktivni (= nekonkretni, neopažajnog sadržaja) na pr. pojam pravednosti, slobode. — Općeniti pojam izriče nešto zajedničko (a to može da bude samo jedno određenje ili kompleks) mnogim objektima na pr. četverouglast, čovjek...; individualni pojam determinira pojedinačni objekat.

Pojmovi, koji nastaju apstrakcijom iz sjetilnih sadržaja (= iz skustvene građe) te izriču fizičke bîti (određenja), jesu primitivni (zorni) pojmovi. Oni nastaju tako, da od sjetilno opaženih resp. pomišljenih određenja »odmislimo« (apstrahiramo) samo stanovito neko određenje (Bestimmung, Merkmal). Znanstveni pojmovi nastaju dakako sudjenjem i znanstvenim istraživanjem. Postanak primitivnih pojmova (a i »kategorijâ«, isp. Messer, Psychologie 180) iz opažanja tumači »objašnjajuća ili eksplikativna psihologija« (erklärende Psychologie, za razliku od deskriptivne ili fenomenološke, koja samo promatra razliku doživljajâ).

Primitivni pojmovi nastaju opažanjem empiričke mnogostručnosti (t. j. sjetilno opaženih objekata), i zapažanjem (Bemerken) onoga što je zajedničko (na pr. kod dva trokuta s različno velikim stranicama i odnošajem kutova zapažanjem zajedničkog određenja: tri stranice). Ova zajednička oznaka (obilježje) odmišljena tvori sadržaj pojmovnog doživljaja. Primitivnim pojmovima izolirano shvaćamo pojedina obilježja neke stvarne cjeline (na pr. oblik i boju plohe), a opet i sastavljamo neke dijelove u jedinstvenu cjelinu. Dakle pomoću relativnog opažanja rastavljamo i spajamo opažene elemente — i tako dolazimo do pojmovnog sadržaja. (Nota bene, kod »sjetilnog opažanja« nekog objekta na pr. ploče, stola... još ne razlikujemo pojedine oznake [svojstva ili određenja] kao sastavne dijelove cjelovitog objekta. »Sjetilno opažanje« još ne znači »relativno opažanje« mnoštva pojedinih elemenata, te njihovo rastavljanje i spajanje, nego znači samo shvaćanje datog objekta u koliko je objekat, t. j. u koliko znam, da je po svojim određenjima »metnut pred« moje opažanje.)

Zapravo izgleda, kao da sav naš spoznajni aktivitet (opažanje, rastavljanje, spajanje, uporedbu) implicite proniče sudjenje ili sintetiziranje; ali mi govorimo o »sudu« kao o svijesnom doživljaju, kojim (sigurno ili dvojbeno) pristajem ili usvajam ili ustanovljujem (anerkenne; = subjektivni momenat!) da je objekat određen onime, s obzirom na što (relate ad quid) je shvaćen (predikativno). — Ako je to određenje, pronađeno na objektu, onda je sud objektivno istinit.

b) Kod početne pouke može se proces »saznavanja« grafički prikazati na ovaj način:



α) »Sjetilno opažam« (O) pojedinačni objekt sastavljeno t. j. sa svima njegovim svojstvima (određenjima); zato kažem, da su ona u opažajnom shvaćanju sadržana. — »Zamjećujem« (z) jedno svojstvo čitavog objekta. — »Osjećam« (s) samo svojstvo ne znajući za objekt.

β) Kad opaženi objekt nije više osjećanju (opažanju) nazočan (prezentan), mogu da ga (reprezentativno ili reproduktivno) »predočim«. Predodžba je sastavljena od »pomisli«.

γ) Ja mogu sjetilno opažene objekte n a p r e m i č n o promatrati; i to mogu ili čitave objekte postaviti jedan »naprama« drugome (= postaviti u odnos ili relaciju) ili samo neka svojstva uzeti u međusobni obzir (u crtežu prikazano sa — — —). Tako saznajem, da je jedan objekt (ili svojstvo) naprama dru-

gom različan, sličan, jednak, velik... Dakle napremičnim ili relativnim (r) opažanjem 1. shvaćam nova svojstva, i to su relativna svojstva, koja nijesu sadržana u sjetilnom opažanju samo jednog objekta.

Po tom relativnom opažanju mogu 2. na neka svojstva i ne gledati (ne obazirati se), pa ne gledati i na čitavi objekat, a fiksirati z a s e b n o (t. j. ne zajedno sa opaženim objektom) samo jedno svojstvo, te ga na taj način odvojeno ili rastavljeno ili apstrahirano shvatiti (a). Apstraktivno (odmišljajno) shvaćanje zovemo p o i m a n j e.

Ono što je sadržano u apstraktnom shvaćanju (= pojmu), mogu 3. upraviti naprama kojemgod objektu (= intendirati objekat!), te o tom objektu izreći (njemu prireći ili prediciirati, P) kao njegovo »određenje«. Na taj način o opaženim objektima s u d i m o. — Predmet (opažajnog ili faktičnog t. j. o nekom opaženom objektu) suda jest dakle neka stvar s obzirom na stanovito njezino određenje (Sachverhalt).

Po tom relativnom opažanju 4. shvaćam, da se objekti (na pr. čovjek Petar, Pavao...) u nekim svojstvima (u svojim objektivnim određenjima) podudaraju, a u drugima razlikuju. Tako dolazim do toga, da na istom objektu njegova svojstva distingviram: jedna su za njega promjenljiva i sporedna (akcidentalna), a bez drugih ne može da bude ono što jest (takova svojstva zovemo »bitna«). Kad neki objekat shvaćam samo po bitnim njegovim određenjima t. j. izolirano od sporednih svojstava (= distinktivno apstrahiram, d s) onda sam ga shvatio na općeniti način t. j. tako, da sa bitnim određenjima shvaćeni objekat izriče nešto zajedničko svima drugima objektima istih određenja. — Sa općenitim pojmovima dolazimo do općenitih i nužnih sudova.

Sudovi (faktični i nužni) sačinjavaju našu pravu spoznaju; a sintetičko saznavanje zovemo mišljenje. Spoznaja je dakle ne samo sjetilna, nego i misaona.²

² Sjetilno (sinnlich) i misaono (nesjetilno) opažajna (wahrnehmend) spoznaja zove se »Anschauung« (zor), kad je predmet opažanja jasan i razgovjetan t. j. zoran (anschaulich). — Gdje koji uzimlju (osobito u didaktici) izraz »Anschauung« u užem smislu, samo za »sjetilno opažanje« (te bi prema tome misaono opaženi sadržaji bili »unanschaulich«; a bolje je, prema prvom značenju reći »unsinnlich«). — Sjetilni »zor«

znači zapravo »opažanje« ili znanje o sjetilnim objektima, koliko se nalaze u prostornim i vremenskim snošajima. Time postaju sjetilni objekti jasno i razgovjetno određeni ili »zorni« (= promiscue sa »opažajni«). Svako »zrenje« znači dakle jasno i razgovjetno opažanje (na pr. kad opažam jabuku ili drvo, obrnuta strana mom gledanju nije »zorna«). A o p a ž a j n o doživljujem, kad svijesno shvaćam neki objekat po datoj njegovoj zbiljnosti. S j e t i l n o (izvanjski) opažam, kad shvaćam sjetilni (fizički) objekat po datoj njegovoj zbiljnosti. N e p o s r e d n o (usebno ili unutarnje) opažam, kad shvaćam jasveni (psihički) događaj po datoj njegovoj zbiljnosti. R e l a t i v n o opažam, kad shvaćam objektivni (među sjetilnim ili među psihičkim objektima) snošaj po datoj njegovoj zbiljnosti.

Kako »opažanje«, tako može i »predočavanje« (pomišljanje) da je izvanjsko i unutarnje. — Neki (na pr. Geysler, Kreibitz, isp. Fröbes, Lehrb. d. exp. Psych. I. 417.) upotrebljavaju (u širokom smislu) izraz »Vorstellung« (pomisao) za svako shvaćanje jednog objekta, koliko fiziološki ne podražuje, dakle osim sjetilnog opažanja i sudjenja (a neki idu još dalje, te bi prema tome i pojmove (ideje) zvali »pomisli« (tako je uzeto i u mojem »Uvodu u filozofiju« § 13; Wahrnehmungsvorstellung = opažajni ili opaženi sadržaj, Begriffsvorstellung = pojmovni sadržaj). A. Messer (Psychologie, 1922. p. 139.) razlikuje »pomisli« ili »predstave« (Vorstellungen) i »pojmove« ili »misli« (Begriffe, Gedanken), te prema tome »pomišljanje« (Vorstellen) i »mišljenje« (Denken). »Pomisli« su svi oni intencionalni (= na neki objekat upravljani) doživljaji, koji su po osjetima »zorni« (anschaulich), a to su opažaji i predodžbe; pojmovi su nezorni intencionalni doživljaji. »Pomisao« (= zorna predstava) uzima se ovdje dakle već u užem smislu (jer se pojmovi ne zovu »Vorstellungen«).

Svi opaženi objekti znače nešto »dato« (pa i relacije različnosti, jednakosti... jesu zorno date, jer su kao nešto nesamostalno vezane na osjete). Treba dakle pripaziti, da kod sjetilnog opažanja ne znače »datost« (Gegebenheit) samo »osjeti« (Empfindungen) na pr. kod jabuke njezina boja, oblik, težina, mirisno i okusno svojstvo (kvaliteta). »Osjeti« su mnogostručni elementi, koji tek sačinjavaju jedinstvenu cjelinu kao zbiljski objekat — opažanja. U doživljaju sjetilnog opažanja nalazi se dakle i spojidbena (udružbena) funkcija, kojom »osjete« shvaćamo u međusobnim prostornim dijelovima i u vremenskom slijedu. Ovi prostorno-vremenski snošaji također su nešto »dato«, i to različno od »osjeta«: jer osjeti mogu da ostanu isti, a prostorno-vremenski se snošaji mijenjaju ili obratno. Zato su »osjeti« opažajna »grada«, koju »oblikuju« (formiraju) ujediniđbene funkcije opažanja. Prema tome se »opažanje« razlikuju od »osjeta« po tom, što ono oblikuje objekat i shvaća ga zbiljskim.

Neki (na pr. Geysler, Lehrb. d. allg. Psych. ³ II. p. 31., a tako je i u mojem priručniku »Temelji psihologije«) razlikuju »sjetilni« (periferijski podražajni) i »pomišljajni« ili centralno podražajni (to je Külpeov izraz; isp. Elsenhans, Lehrbuch der Psychologie, 1920. p. 169.) osjet, t. j. uzimaju »osjet« i kao reprezentativni ili reproduktivni sadržaj, koji nije u neposrednoj vezi sa (fiziološkim) podraživanjem sjetilnog organa; i kad si neki

objekat predstavljamo (pomišljamo), u samom ovom pomišljanju sadržani su »osjeti« (tako na pr. ja mogu pomisliti osjet crvene boje). Sjetilno pomišljanje kao usvijesni akt (das Vorstellen) razlikuje se od sjetilnog opažanja (jer pomišljanje nije istovremeno povezano sa fiziološkom podražicom), ali sadržajno su dati isti osjeti. Ipak je terminološki možda bolje, da sjetilno pomišljene sadržaje zovemo samo »pomisli« (u objektivnom smislu, die Vorstellung), a ne »osjeti«. U koliko su osjeti već »oblikovani« ili objektivirani, zovemo ih u reproduktivnom doživljavanju »izvanjske predodžbe«.

Predočavanje je reproducirano shvaćanje datoga konkretnog objekta (sjetilno opaženog, neposredno opaženog doživljaja i opažene relacije između konkretnih objekata). Dakako da se predočavanje kao usvijesni sadržaj razlikuje od opažajnog sadržaja (Wahrnehmungsinhalt). Ali reprezentativni ili reproducirani (= predočeni) objekat jednak je nekoć prezentnom ili opaženom objektu. Zbog ove objektivne jednakosti (a to je već logičko gledište!) može se izraz »predodžba« uzeti i za »opažajnu ili zornu objektivaciju« (tako je i u mojim »Temeljima psihologije«) t. j. ne samo za pomisljeni (Verstellungs-) kompleks objektivnih određenja nego i za opaženi ili zorni objekat kao takav.

(Nastavak slijedi.)

